

MICHAŁ J. MIKOŚ

Uniwersytet Wisconsin-Milwaukee
Stany Zjednoczone

OBECNOŚĆ LITERATURY POLSKIEJ W AMERYCE PÓŁNOCNEJ I ANGLII*

NA POCZĄTKU PARĘ DANYCH O MATERIAŁACH, NA KTÓRYCH OPARŁEM SWÓJ referat. W liczącej siedemdziesiąt jeden stron bibliografii, zebranej tutaj¹ po raz pierwszy, umieściłem, z małymi wyjątkami, książki pisarzy polskich przetłumaczone z języka polskiego na język angielski. Chociaż moim pierwotnym zamiarem było zarejestrowanie przekładów dokonanych tylko w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, w trakcie pracy zdecydowałem się jednak katalogować książki wydane także w Anglii i w Polsce. W wielu bowiem wypadkach angielskie przekłady ukazywały się jednocześnie w północnoamerykańskich i europejskich wydawnictwach. Nie było też zawsze jasne, z jakiego kraju wywodzą się tłumacze, którzy dokonali przekładów niektórych pozycji. W efekcie końcowym włączenie do bibliografii europejskich przekładów dało pełniejszy obraz literatury polskiej od wieku XVI do chwili obecnej w angielskim kręgu językowym.

Ogólne spojrzenie na dane: w bibliografii znalazło się siedemset siedemdziesiąt sześć książek oraz sto jeden antologii. W kategorii gatunków literackich proza reprezentowana jest przez około czterysta dziewięćdziesiąt cztery tytuły, poezja przez dwieście pięćdziesiąt cztery, a dramat przez osiemdziesiąt siedem. Klasyfikacja pozostałych dzieł jest trudna do określenia, szczególnie w przypadku antologii.

* W niniejszym artykule piszę o książkowych wydaniach angielskich przekładów z literatury polskiej. Nie umieściłem bowiem w bibliografii drobnych tłumaczeń ogłoszonych w monografiach, periodykach lub ostatnio w Internecie. Nie mogłem też opisać książkowych opinii uczonych, recenzentów i krytyków literackich, które w zasadniczy sposób przyczyniają się do kreowania wizerunków pisarzy, a w rezultacie do przedstawienia aktywnego uczestnictwa literatury polskiej w anglosaskiej przestrzeni kulturowej.

¹ Bibliografia była prezentowana podczas konferencji „Literatura polska w świecie”, która odbyła się w Katowicach w dn. 5–7.05.2011 [przyp. red.].

Aby przeanalizować, z jakiej epoki pochodzą wskazane teksty, dokonałem podziału na następujące okresy literackie: średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, realizm i Młoda Polska, dwudziestolecie i okres wojny oraz ogólnie: literatura współczesna. Najwięcej przekładów książek, bo aż czterysta trzynaście (przeszło pięćdziesiąt procent) dokonano z literatury współczesnej (lata 1950–2010), natomiast z pozostałych okresów literackich przetłumaczono łącznie czterysta jedenaście pozycji. Wśród nich sto czterdzieści sześć tytułów pochodzi z okresu dwudziestolecia i wojny, sto dwadzieścia osiem z realizmu i Młodej Polski, osiemdziesiąt cztery z romantyzmu, dwadzieścia sześć z renesansu, jedenaście z oświecenia, dziewięć z baroku i trzy ze średniowiecza. Dane te pokazują wyraźnie, że im starszy jest tekst, tym mniejszym zainteresowaniem cieszy się on wśród tłumaczy i wydawców. Jedynym wyjątkiem jest tutaj renesans, który reprezentowany jest przez więcej książek niż oświecenie i barok.

Jak kształtowała się obecność literatury polskiej w Anglii, a następnie w Ameryce? Pierwsze tłumaczenie na język angielski ukazało się w Londynie w 1560 roku. Był to fragment historii Marcina Kromera *O pochodzeniu i czynach Polaków*², który ukazał się pod tytułem *A Notable Example of Gods Vengeance vppon Murdering a King*. Drugą, wydaną aż czterokrotnie po angielsku (1598, 1607, 1660 i 1733), książką polskiego pisarza, było dzieło Wawrzyńca Goślickiego *De optimo senatore*, dedykowane Zygmuntowi Augustowi i przedstawiające sztukę rządzenia, rolę senatu oraz wizerunek wzorowego męża stanu.

Tłumaczenia łacińskich tekstów Kromera i Goślickiego, czołowych przedstawicieli renesansowej historiografii i myśli ustawodawczej, odegrały ważną rolę w rozwoju teorii politycznej. Pierwszy i drugi, zmieniony, przekład *De optimo senatore* Goślickiego³ został natychmiast skonfiskowany w elżbietańskiej Anglii, ale był cytowany w politycznych broszurach i na tyle popularny, że przypuszcza się, iż znał go również Szekspir⁴.

Znacznie większą sławą w Europie cieszyły się liryki i traktaty poetyckie Macieja Sarbiewskiego, nowołacińskiego poety doby baroku. Utwory tego „Horacjusza Sarmackiego”, a przede wszystkim jego ody, epody i epigramaty zebrane w *Lyriconum libri IV* i ogłoszone w Antwerpii w 1634 roku, doczekały się ponad 30 edycji w XVII i XVIII wieku. Jego teksty, wydawane w oryginale oraz w licznych tłumaczeniach i parafrazach, były szczególnie dobrze znane w Anglii

² Książka ta została ogłoszona po łacinie w 1555 roku, doczekała się pięciu wydań, była też tłumaczona na języki: niemiecki (1562 r.) i polski (1611 r.).

³ *De optimo senatore* zostało przetłumaczone na język polski czterysta trzydzieści dwa lata po ukazaniu się łacińskiego tekstu w Wenecji (*O senatorze doskonałym: księgi dwie*, oprac. M. Korolkow, przeł. T. Bieńkowski, Kraków: Arcana, 2000) i czterysta dwa lata po przekładzie angielskim.

⁴ Zob. W. Chwalewik, *Polska w „Hamlecie”*, Wrocław: Ossolineum, 1956, s. 107–111.

i miały głęboki wpływ na wielu poetów: Henry'ego Vaughana, Abrahama Cowleya, Isaaca Watta, Richarda Lovelace'a, Roberta Burnsa, Samuela Coleridge'a i in.⁵

Na następne tłumaczenia trzeba było poczekać aż do XIX wieku. Czwartym angielskim przekładem był esej Jędrzeja Śniadeckiego *O literackich i naukowych osiągnięciach Kopernika (On the Literary and Scientific Labor of Copernicus, the Father of Modern Astronomy)*, który ukazał się w roku 1823 w Dublinie. Pięć lat później ukazała się w Londynie pierwsza antologia literatury polskiej, pod tytułem *Wybór poezji polskiej. Specimens of the Polish Poets*, poświęcona pisarzom od renesansu do oświecenia. Jej redaktorem i tłumaczem był John Bowring, słynny poliglota, któremu pomagał Krystian Lach Szyrma, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, pułkownik w powstaniu listopadowym oraz tłumacz Mickiewicza, Ewy Felińskiej i Michała Czajkowskiego. W antologii znalazły się m.in. przekłady Kochanowskiego, Szymonowica, Sarbiewskiego, Krasickiego i Niemcewicza. Dwie książki Niemcewicza ukazały się w Londynie (w 1830 r.) i w Edynburgu (w 1844 r.).

W latach 1833–1885 ukazują się sześć przekładów dzieł Mickiewicza na angielski (cztery z nich to tłumaczenia *Konrada Wallenroda*). W 1836 roku wychodzi w Londynie *Maria* Malczewskiego, w 1855 *Kirdżali* Michała Czajkowskiego, a w 1875 w Filadelfii – *Nie-Boska komedia* Krasieńskiego, pierwszy książkowy przekład z literatury polskiej w Ameryce. Trzy następne książki to tłumaczenia historycznych powieści Kraszewskiego, które ukazały się w Nowym Jorku w 1889, 1890 i 1891 roku. Mimo przekładów pojedynczych wierszy oraz artykułów o Mickiewiczu w Anglii, jego twórczość nie wzbudziła żywego oddźwięku wśród angielskich krytyków i czytelników⁶.

Inaczej natomiast przedstawia się recepcja tłumaczeń powieści oraz nowel Henryka Sienkiewicza w Ameryce i Anglii⁷. W latach 1890–1900 następuje

⁵ Wnikliwe omówienie twórczości Sarbiewskiego i jego wpływu na poezję angielską można znaleźć w książce pod redakcją K. Fordońskiego i P. Urbańskiego, *Casimir Britannicus. English Translations, Paraphrases, and Emulations of Maciej Kazimierz Sarbiewski*, London: Modern Humanities Research Association, 2008.

⁶ Szczegółową bibliografię twórczości Mickiewicza w Anglii i Ameryce przedstawia Marion M. Coleman w: *Adam Mickiewicz in English*, Cambridge Springs: Alliance College, 1954. Na ten temat pisał też: William J. Rose w: *Adam Mickiewicz in World Literature; A Symposium*, ed. by W. Lednicki, Berkeley: University of California Press, 1956.

⁷ O popularności dzieł Sienkiewicza w Stanach Zjednoczonych, a szczególnie o odbiorze *Quo vadis*, pisałem w książce *W pogoni za Sienkiewiczem. Z odnalezionych dzienników Almy Curtin*, Warszawa: Constans, 1994 oraz ostatnio w artykułach: *Henryk Sienkiewicz*, w: *Dictionary of Literary Biography*, t. 332, *Nobel Prize Winners in Literature*, p. 4, ed. by T. Simmons Bitonti, Detroit: Thomson Gale, 2007, s. 234–246 oraz *Odbiór Sienkiewiczowskiego „Quo vadis” w Stanach Zjednoczonych*, w: *Słowa i metody. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Świąchowi*, red. A. Kočańczyk, A. Niewiadomski, B. Wróblewski, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009, s. 369–377.

prawdziwy wysyp przekładów jego powieści i nowel – na rynkach po obu stronach Atlantyku pojawia się około czterdziestu pięciu tytułów. W ciągu osiemnastu miesięcy od ukazania się *Quo vadis* w przekładzie Jeremiasza Curtina⁸, sprzedano sześćset tysięcy egzemplarzy powieści, a książka znalazła się na liście best-sellerów. Ten sukces wydawniczy spowodował olbrzymi wzrost zainteresowania innymi książkami Sienkiewicza. Nie mniej niż trzydziestu czterech amerykańskich wydawców i czterdziestu czterech tłumaczy walczyło w różnych okresach o pokaźne zyski, rzucając na rynek nowe przekłady. Przeszło sześćdziesiąt wydań *Quo vadis* ukazało się w Stanach Zjednoczonych, do roku 1915 sprzedano półtora milionów egzemplarzy powieści, a sama firma Little, Brown and Company opublikowała kilka wydań, od luksusowego za dwanaście dolarów do taniego za dwadzieścia pięć centów.

Na fali tej niezwyklej popularności prasa codzienna podawała gorliwie biograficzne wiadomości o pisarzu, jego metodach pracy i działalności politycznej. W amerykańskich gazetach i literackich periodykach ukazywały się dziesiątki recenzji i esejów, w których omawiano szczegółowo artystyczne walory powieści i nowel autora *Trylogii*. Niektórzy krytycy porównywali Sienkiewicza do najwybitniejszych pisarzy epoki, takich jak: Scott, Dumas, Flaubert, Zola i Tolstoj, a jeden z recenzentów, Stanley E. Johnson, zaliczył go do grona „uniwersalnych geniuszy”, takich jak Szekspir, Milton, Emerson, Homer, Wergiliusz, Dante, Hans Andersen, Molier i Cyceon⁹.

Dramaturgiczne wersje powieści były wystawiane na scenach teatralnych, filmowane, a później nagrywane na kasety oraz pokazywane w telewizji. Już wkrótce po wydaniu książki, *Quo vadis* zostało sfilmowane i było pokazywane w Londynie, Nowym Jorku, a potem dwadzieścia dwa kina objazdowe wyświetlały film na terenie Stanów Zjednoczonych i Kanady. Film odniósł nie tylko wielki sukces finansowy, ale także przyczynił się do rozwoju amerykańskiej kinematografii oraz kina jako popularnej formy sztuki; a już hollywoodzka, „superkolosalna” wersja *Quo vadis* z 1951 roku, której światowe przychody szacowano na dwadzieścia pięć milionów dolarów, natchnęła producentów do nakręcenia serii historycznych epopei filmowych.

Twórczość Henryka Sienkiewicza przykuła uwagę amerykańskiej i światowej publiczności. Żaden polski autor do chwili obecnej nie odniósł takiego sukcesu wydawniczego na rynku amerykańskim. Co więcej, echa popularności książek Sienkiewicza, szczególnie *Quo vadis* i *Trylogii* rozbrzmiewają po dziś dzień.

⁸ H. Sienkiewicz, *Quo vadis*, trans. J. Curtin, Boston: Little, Brown and Company, 1896.

⁹ Por. M. Giergielewicz, *Henryk Sienkiewicz's American Resonance*, Rome: Institutum Historicum Polonicum, 1966, s. 321–322; tenże, *The Editions of „Quo Vadis” in America*, „The Polish Review” 1967, nr 4, s. 90–93. Także: G.E. Patyk, *The American reception of the works of Henryk Sienkiewicz, 1890–1916*, M.A. thesis, Detroit: Wayne State University, 1974.

W roku 1991, sto lat po ukazaniu się pierwszego przekładu na angielski (pióra Jeremiasza Curtina), *Trylogia* została opublikowana raz jeszcze, tym razem w adaptacji Wiesława Kuniczaka, i po raz kolejny znalazła wielu czytelników¹⁰.

Pierwszy okres tłumaczeń zamykają dwie powieści Orzeszkowej (wydane w 1898 i 1899 roku) oraz po jednej Przybyszewskiego, Rodziewiczówny i Jeża. W sumie od 1560 do 1900 roku ukazało się sześćdziesiąt dziewięć pozycji po angielsku, co stanowi ponad osiem procent wszystkich tłumaczeń.

W drugim okresie, arbitralnie ustalonym od 1901 do 1945 roku, prym wiedzie w dalszym ciągu Sienkiewicz (dziewiętnaście tytułów), po nim Władysław Reymont, drugi polski noblista (jedenaście tytułów). W okresie tym tłumacze anglo-amerykańscy skupili uwagę na twórczości klasyków romantyzmu. Ukazują się przekłady Mickiewicza i Słowackiego (po sześć) oraz Krasińskiego (trzy), Fredry i Kraszewskiego (po dwa). Po raz pierwszy w kręgu zainteresowań amerykańskich tłumaczy pojawiają się poezje Kochanowskiego (trzy wydania) oraz najwybitniejszych pisarzy okresu pozytywizmu: Orzeszkowej i Prusa (cztery) i Konopnickiej (dwa). Ostatnią grupę tworzą pisarze młodopolscy: Przybyszewski (trzy przekłady), Wyspiański i Żeromski (po dwa), a po nich w dwudziestoleciu i w okresie wojny: Kossak-Szczucka (pięć), Pruszyński, Janta-Połączyński i Fiedler (po trzy) oraz Nałkowska, Kuncewiczowa, Meissner i Wańkiewicz (po dwa). W sumie od 1901 do 1945 ukazały się sto dwadzieścia cztery książki polskich autorów oraz trzynastie antologii. Stanowi to szesnaście procent wszystkich przekładów.

Pozostałe przekłady, około sześciuset trzydziestu trzech publikacji, czyli siedemdziesiąt sześć procent wszystkich tłumaczeń z polskiego, ukazały się w druku pomiędzy 1946 a 2010 rokiem. Widać z tego wyraźnie, że *gros* przekładów na język angielski dokonane zostało w ostatnim sześćdziesięcioleciu.

Okres ten wiąże się z rozwojem polonistyki w Ameryce Północnej¹¹. Na amerykańskich, kanadyjskich i angielskich uniwersytetach przybywa polonistów, rośnie liczba uczelni z zajęciami z języka polskiego (sto sześć w Stanach i dziewięć w Kanadzie w 2006 roku) oraz tłumaczy. Znaczenie polonistyki amerykańskiej wzrasta także dzięki obecności polskich poetów, prozaików i dramaturgów. Rośnie też ranga polskiej literatury, dzięki osiągnięciom wybitnych twórców okresu przedwojennego, wojennego i doby obecnej. Podnosi się również rola Polski, od ponad dwudziestu lat wolnego już kraju, na arenie międzynarodowej.

¹⁰ Bill Piszek z Copernicus Society of America, wydawca *Trylogii*, poinformował mnie 7 grudnia 2010 roku, że sprzedano dotychczas osiemnaście tysięcy egzemplarzy *Trylogii*, po sześć tysięcy z każdego tomu.

¹¹ O amerykańskiej polonistyce i polonistach pisałem w artykule *Zarys historii polonistyki w Ameryce Północnej*, w: *Literatura polska w świecie*, t. 2: *W kręgu znawców*, red. R. Cudak, Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2007, s. 206–222, zaś o roli tłumaczy w artykule: *Synowie Hermesa*, w: *Literatura polska w świecie*, t. 3: *Obecności*, red. R. Cudak, Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2010, s. 404–413.

W powojennym przedziale czasowym można dokonać generalnego podziału między tłumaczeniami autorów nieżyjących w chwili zakończenia wojny i – nazwijmy ich tak – współczesnych, których twórczość rozwijała się głównie po 1945 roku. W pierwszej kategorii wśród autorów, którzy mają co najmniej trzy angielskie książki na swoim koncie, przewodzi Mickiewicz (osiemnaście pozycji), a potem Norwid (piętnaście), S.I. Witkiewicz (dwanaście), Schulz (jedenaście), Słowacki (dziesięć), Sienkiewicz (osiem), Kochanowski, Kopernik i Prus (po siedem), Korczak i Wyspiański (po pięć), Fredro i Potocki (po cztery) oraz Baczyński, Konopnicka i Żeromski (po trzy). W sumie w tej kategorii znalazły się sto dwadzieścia dwie pozycje.

Wśród najczęściej tłumaczonych autorów współczesnych, z co najmniej trzema tytułami, na pierwszym miejscu znalazł się Miłosz z dwudziestoma sześcioma książkami, przed Różewiczem (dziewiętnaście publikacji), Lemem (osiemnaście), Herbertem (siedemnaście) i Mrożkiem (czternaście). Po nich uplasowali się: Gombrowicz (dwanaście), Szymborska (jedenaście), Zagajewski (dziewięć), Wojtyła (osiem), Brandys i Kapuściński (po siedem), Andrzejewski, Fiedler, Głowacki, Huelle, Konwicki, Lipska i Tyrmand (po sześć), Czuchajowski, Stasiuk, Szczypiorski i Wat (po pięć), Borowski, Dobraczyński, Grynberg, Herling-Grudziński, Hłasko, Kossak, Kuncewicz, Mackiewicz, Świrszczynska, Themer-son i Tulli (po cztery) oraz Barańczak, Bednarczyk, Fink, Gałczyński, Grabiński, Harasymowicz, Hartwig, Ireduński, Krall, Pilch, Rudnicki, Taborski i Tuwim (po trzy). Ogólna liczba tłumaczeń w tej kategorii to dwieście osiemdziesiąt siedem tytułów. Dochodzi do tego większość antologii.

W sumie stu osiemdziesięciu polskich pisarzy, poetów i dramaturgów (w tym trzydzieści kobiet) znalazło tłumaczy i wydawców. W rankingu autorów tłumaczonych najczęściej na angielski prym wiedzie Henryk Sienkiewicz z sześćdziesięcioma czterema książkami, cały ranking prezentuje poniższa tabela.

L.p.	imię i nazwisko pisarza	liczba wydanych przekładów na j. angielski
1.	Henryk Sienkiewicz	64
2.	Adam Mickiewicz	30
3.	Czesław Miłosz	26
4.	Tadeusz Różewicz	19
5.	Stanisław Lem	18
6.	Zbigniew Herbert	17
7.	Cyprian Norwid	16
8.	Juliusz Słowacki	16
9.	Sławomir Mrożek	14
10.	Witold Gombrowicz	12
11.	Stanisław I. Witkiewicz	12
12.	Bolesław Prus	11

13.	Władysław Reymont	11
14.	Bruno Schulz	11
15.	Wisława Szymborska	11
16.	Jan Kochanowski	10
17.	Zofia Kossak	9
18.	Adam Zagajewski	9
19.	Eliza Orzeszkowa	8
20.	Karol Wojtyła	8

Powyższe zestawienia potwierdzają wcześniejsze dane o stanie przekładów na język angielski. W okresie od 1946 do 2010 roku ukazało się najwięcej tłumaczeń dzieł literatury polskiej, a wśród nich najczęściej były to książki pisarzy współczesnych. Można więc stwierdzić, że ogólny obraz polskiej literatury lat powojennych w Ameryce i Anglii przedstawia się zadowalająco. Dzięki wieloletnim wysiłkom licznej grupy pisarzy i naukowców książki polskich autorów docierają stosunkowo szybko do bibliotek i czytelników w krajach anglojęzycznych. Doniosłą rolę w tym procesie odgrywają tłumacze, którzy zdobyli fachowe przygotowanie w uniwersyteckich programach poświęconych praktyce i teorii translatoologii. Rozpoczęła się dyskusja nad koniecznością stworzenia krajowego kanonu rekomendacyjnego dla potrzeb tłumaczy¹², powstało też kilka antologii w języku angielskim, które taki kanon już postulują. Znaczną pomoc w rozpowszechnianiu polskiej literatury za granicą okazują ostatnio krajowe instytucje i wydawnictwa, na przykład Instytut Książki czy Wydawnictwo Literackie w Krakowie.

gorzej jest natomiast z tłumaczeniami z wcześniejszych epok. Aby przedstawić pełniejszy obraz rodzimej kultury konieczne jest dokonanie przekładów przede wszystkim z literatury średniowiecznej i renesansowej. Byłyby to tłumaczenia kronik Galla, Kadłubka i innych dziejopisarzy, poezji religijnej i legend, a także świeckiej poezji. Brakuje odpowiednich przekładów Reja, Modrzewskiego, Górnickiego i Goślickiego, również *Fraszek* i *Pieśni* Kochanowskiego. Słabo reprezentowana jest poezja barokowa (szczególnie takich pisarzy, jak: Sarbiewski, Starowolski, Morsztyn, Potocki, Naruszewicz) oraz oświecenia (Staszic, Kołłątaj, Krasicki oraz Karpiński i Książkiewicz). Wśród romantyków na większą uwagę zasługuje Słowacki, a w XX wieku twórczość: Konopnickiej, Wyspiańskiego, Kasprówicza, Staffa, Wierzyńskiego i Herling-Grudzińskiego. Na wznowienia i nowe przekłady zasługują także Kraszewski, Orzeszkowa i Reymont.

¹² P. Wilczek, *Kanon literatury polskiej w nauczaniu polonistycznym za granicą*, w: *Kanon kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, red. P. Garncarek i in., Warszawa: Polonicum, 2010, s. 89–96; A. Karcz, *Literatura polska po angielsku. Problem kanonu lektur w nauczaniu cudzoziemców*, w: *Kanon kultury...*, s. 105–108.

THE PRESENCE OF POLISH LITERATURE IN
NORTH AMERICA AND ENGLAND

This paper evolved from a seventy-page bibliography of Polish books translated into English. The catalogue, presented here for the first time, lists one hundred and eighty authors and 871 translations published in the United States, Canada, England, and Poland from 1560 to 2010. It discusses translations in their historical settings, divided into three periods (1560–1900, 1901–1945, 1946–2010) and classifies them according to the genres (prose, poetry, drama). It registers translations of individual writers from various literary epochs, for example, Sarbiewski (Baroque), Sienkiewicz (Realism), Miłosz (Post-war) and ranks the writers most frequently translated into English. In conclusion, the author identifies a number of writers whose works should be translated in order to present a fuller picture of Polish literature in English.

Prof. Michał Mikoś – profesor na Uniwersytecie Wisconsin–Milwaukee; specjalizuje się w badaniu polskiej literatury, języka i kultury. Jest także tłumaczem oraz autorem wielu publikacji naukowych, m.in.: *Adam Mickiewicz. The Sun of Liberty* (Warszawa 1998), *Juliusz Słowacki. This Fateful Power* (Lublin 1999), *Polish Literature from 1864 to 1918. An Anthology* (Bloomington 2006).